

Debat

Generationer og livsforløb i Danmark

Af Lise Togeby

Erik Jørgen Hansen: *Generationer og livsforløb i Danmark*, København: Hans Reitzel, 1988.

Da Erik Jørgen Hansen i 1986 udsendte det første af to bind om danskernes levkår, fremkaldte det en omfattende offentlig debat. Mange blev provokerede af hans påstande om, at forholdene generelt var blevet bedre fra 1976 til 1986, og om at der næppe var mere end 3 procent fattige i Danmark. Nu er andet bind fra undersøgelsen kommet, men det er underligt nok stort set blevet forbigået i tavshed.

Hvor den første bog beskrev, hvordan det var gået for hele den danske befolkning i de ti år fra midten af 70'erne til midten af 80'erne, er ideen i denne anden bog at følge de enkelte generationer, der, opdelt i tiårsintervaller, kaldes »den svundne tids børn«, »gul-laschbørnene«, »matadorbørnene«, »krisebørnene«, »mørklægningsbørnene« og »genopbygningsbørnene«. Pointen er, at disse 6 generationer gennemløber hver sin livsfase i årene fra 1976 til 1986, nemlig »pensionsårene«, »tilbagetrækningsårene«, »de modne år«, »konsolideringsårene«, »karriereårene« og »etableringsårene«. De forskellige generationer vil, netop fordi de har gennemlevet forskellige livsfaser, have oplevet tiåret på forskellig vis.

Bogen skildrer i øvrigt udviklingen i de samme »levkårskomponenter«, der blev beskrevet i Socialforsknings-

instituttets store levkårsundersøgelser fra 1976, som udgør sammenligningsgrundlaget for 1986-undersøgelsen. Det drejer sig om boligforholdene, helbredsforholdene, arbejdsforholdene, besiddelsen af materielle goder og sociale kontakter.

Bogens hovedkonklusion følger i store træk konklusionen fra den første bog. Stor set alle generationer har det på langt de fleste punkter bedre i 1986 end i 1976. Undtagelsen herfra er, at de yngste generationer er præget af en stigende arbejdsløshed og øgede arbejdsmiljøproblemer. Det er interessant, at de kvinder, der kom ud på arbejdsmarkedet i løbet af perioden, gennemgående har fået en velfærdsforbedring.

Til de positive konklusioner hører også, at det kun er en meget lille del af befolkningen, der over en årrække fastholdes i »meget svært belastede levkår«, dvs. at de på samme tid er ramt af et helbredsproblem, et boligproblem, et problem med de nære kontakter og, hvis de har arbejde, også et arbejdsproblem. Det fremgår, at 14 procent af de undersøgte har levet under svært belastede levkår enten i 1976 eller i 1986, men kun 2 procent gjorde det på begge tidspunkter.

Til bogens hovedkonklusioner hører endelig en, der er mindre optimistisk. Erik Jørgen Hansen konkluderer, at klasseforskellene synes at være livsværdige. Den eneste vej til at undgå de dårlige levkår er at bevæge sig ud af

arbejder- og husmandsklassen. Alle grupper i befolkningen har fået det bedre i løbet af de seneste ti år, og alle har fået det bedre i løbet af dette århundrede, men levekårsforskellene mellem de forskellige klasser består uforandret.

Erik Jørgen Hansen har tydeligvis opfattet det som sin fornemste opgave »at give perioden fra 1976 til 1986 karakteren god eller dårlig«, og konklusionen er blevet, at perioden har fået karakteren »god«. Erik Jørgen Hansen mener selv, at det er et dristigt forehavende, han har givet sig i lag med, og det er det måske også politisk set, men næppe forskningsmæssigt. Hermed mener jeg, at den forskningsmæssige ambition kun strækker sig til at beskrive levevilkårene, og at der ingen steder gøres forsøg på at forklare dem. Hermed bliver bogen også ud fra en socialpolitisk synsvinkel utilfredsstillende.

Hvad er nemlig formålet med at lave en velfærds- eller levekårsundersøgelse? Som et stykke praktisk socialforskning er det vel meningen, at undersøgelsen skal kunne danne grundlag for politiske beslutninger på det sociale område. Undersøgelsen skal kunne bruges til at forbedre kvaliteten af de beslutninger, der tages. Med henblik herpå er det naturligvis vigtigt at få en beskrivelse af levevilkårene i 1986 og endnu bedre bliver det, når vi kan sammenligne med ældre undersøgelser, så man kan vurdere, om udviklingen har været positiv eller negativ. Men velfærdsundersøgelserne har gennemgående haft mere omfattende ambitioner end dette.

Skal man gribe ind i udviklingen og forbedre levevilkårene for de dårligst stillede, er det nemlig ikke tilstrækkeligt at vide, hvordan situationen er, eller hvordan den har udviklet sig over de seneste ti år. Det er heller ikke til-

strækkeligt at vide, hvilke grupper i befolkningen der er hårdest ramt, man må også vide, hvorfor disse grupper er særlig hårdt ramt. Det er ikke nok at kende resultatet, man må også kende årsagerne. Som et eksempel kan man tage de enlige i arbejderklassen, der ifølge Erik Jørgen Hansen er den gruppe, der både har de dårligste levekår, og som har haft den dårligste levekårsudvikling i de seneste 10 år. Ingen ville vel tænke på at lave økonomiske støtteordninger rettet specielt mod denne gruppe. Skal man hjælpe dem, må man finde ud af, hvorfor netop de har klaret sig dårligt.

Er det afgørende problem kombinationen af at tilhøre arbejderklassen og at være enlig? Er det umuligt for en enlig at få en anstændig bolig, hvis man ikke er velhavende? Er folk fra arbejderklassen særlig hårdt ramt efter en skilsmisse? Eller skal forklaringen snarere søges i årsagerne til, at man ender i denne kategori? Er det måske sådan, at der i denne kategori er placeret en meget stor del af de mennesker, som har en meget svag tilknytning til arbejdsmarkedet. Er den afgørende egenskab hverken tilknytningen til arbejderklassen (som egentlig er meget svag) eller den familiemæssige situation, men udstødningen fra arbejdsmarkedet. Og hvad er da årsagen til udstødningen fra arbejdsmarkedet – er det den sociale arv i form af dårlige opvækstvilkår, er det skoleproblemer, eller er det fysiske eller psykiske handicaps? Er situationen i virkeligheden den, at kvalifikationskravene i vores teknologisk højt udviklede samfund er ved at blive for store til, at alle kan honorere dem? Alt efter hvad årsagen er, må man sætte ind med indgreb på boligområdet, ændring af skilsmisselovgivningen, støtte til børn i socialt belastede familier, støtteundervisning til bogligt svage børn, intensivisering af

støtten til psykisk syge, revalidering eller oprettelse af beskyttede værksteder.

En fremadrettet socialforskning må hele tiden spørge efter årsagerne. Og netop årsagerne får vi ikke noget at vide om hos Erik Jørgen Hansen. Man kan spekulere over, hvorfor det forholder sig sådan.

En forklaring er utvivlsomt, at undersøgelsen mangler en teoretisk ramme. Da det ikke er første gang, de danske velfærdsundersøgelser beskyldes for at mangle teori, forholder Erik Jørgen Hansen sig i den anden bog eksplicit til denne anklage. Han afviser kategorisk nytten af logiske begrebssystemer, samtidig med at han insisterer på, at han allerede i 1973 havde udarbejdet en »model for levetskårsbegrebets indhold«, som har været styrende for undersøgelseerne både i 1976 og i 1986. Pointen er imidlertid, at denne »mosaik af cirkler og pile« kun fortæller os to ting, nemlig for det første hvilke »levetskårskomponenter«, der skal analyseres, og for det andet, at disse alle hænger sammen på den ene eller anden måde. Men vi får ingen forslag til, hvordan de hænger sammen, eller hvilke der er vigtigst. Kort sagt indgår der overhovedet ingen antagelser om årsager og virkning, ikke blot en skitse til en teori. Teorier behøver ikke at være logiske systemer, de behøver heller ikke at udgøre en altomfattende tilværelsestolkning; de kan være begrænsede, konkrete og byggende på tidligere empirisk forskning. Men de må nødvendigvis være andet og mere end en opremsning af undersøgelsesobjekter.

En anden forklaring er den anvendte analyseteknik. Problemet er efter min mening ikke alene, at Erik Jørgensen Hansen nøjes med at anvende krydstabeller og holder sig langt fra den mere avancerede statistiske teknik. Al ordentlig dataanalyse har sit udgangspunkt i krydstabeller og det er faktisk

muligt at komme langt ad denne vej, når undersøgelsen som i det foreliggende tilfælde omfatter over 4.000 personer. Problemet er imidlertid, at Erik Jørgen Hansens tabeller har et rent beskrivende formål. Man får at vide, hvorledes forskellige generationer har klaret sig, og hvordan mindre kategorier inden for generationerne har klaret sig. Der er aldrig et forklarende formål med tabellerne, de bliver aldrig brugt til at teste hypoteser om sammenhænge. Der forekommer ikke afhængige og uafhængige variable eller kontrolvariable. Man kan kun blive mistænksom over for den anvendte analyseteknik, når Erik Jørgen Hansen i indledningen til den første bog praler af, at få dage efter, at den sidste person var interviewet, lå edbkørslerne færdige. Det kan de ikke, hvis man analyserer sine data ordentligt. Dataanalyse er en skridtvis proces, med fortsatte spørgsmål og svar, fremkaldt og besvaret af tabellerne.

Bøgerne bygger på, hvad Erik Jørgen Hansen gentagne gange fortæller er et ganske enestående materiale. Det kan man kun give ham ret i! Omkring 4.500 personer er blevet interviewet to gange med 10 års mellemrum. Der er kort sagt tale om en panelundersøgelse, hvor det er muligt at følge ændringerne i levetskårene person for person. Det er således muligt at beskrive ikke blot nettoændringerne, men også bruttoændringerne. Panelundersøgelser giver mulighed for at erstatte de sædvanlige statistiske analyser med en dynamisk.

Den første af de to bøger, »Danskerens leveskår«, beskrev nettoændringerne: Hvordan er den danske befolknings leveskår i 1986 sammenlignet med levetskårene i 1976? Her blev det ikke udnyttet, at der var tale om en panelundersøgelse. Til gengæld annonceres det, at emnet for den anden bog vil være »personstrømmene i samfundsstrukturen«

eller bruttoændringerne. Det er her panelundersøgelsens særlige muligheder skal udnyttes.

Men det bliver de ikke eller i hvert fald kun i begrænset omfang. Nøglebegreberne i »Generationer og livsforløb i Danmark« er generationer, livsfaser og perioder. Bogen følger de ovenfor omtalte 6 generationer over perioden fra 1976 til 1986, mens de gennemløber hver sin livsfase. Analysemetoden består i at sammenligne den enkelte generations situation i 1976 med samme generations situation i 1986. For at gøre dette er det imidlertid ikke nødvendigt at have et panel. Man kan klare sig med to uafhængige repræsentative undersøgelser fra henholdsvis 1976 og 1986. Man taler da om en kohortanalyse. Kohortanalysen kan vise os nettobevægelserne opdelt på generationer, men den kan ikke vise os bruttobevægelserne, den kan ikke producere vandringsstabeller. Det kan kun panelundersøgelsen.

Der er imidlertid meget få vandringsstabeller i de to bøger. I første bind var der to sådanne tabeller, og i det afsluttende andet bind er der én tabel, der viser generationernes ændrede beskæftigelsessituation, én tabel, der viser generationernes ændrede placering i familie- og klassestrukturen, to tabeller over stabiliteten i belastende levkår og hele tre tabeller om, hvad der er sket med de tidligere hjemmearbejdende husmødre. I alle andre tabeller sker der en sammenligning af marginalerne i 1976 og 1986 for grupper, defineret på den ene eller anden måde. Nogle gange anvendes paneloplysningerne til at definere de grupper, der undersøges, f.eks. ved at der specielt ses på personer, der er gengangere i bestemte kategorier. Men vandringerne eller bruttobevægelserne får vi meget lidt at vide om.

Hvor man i de fleste undersøgelser

anstrenger sig for at producere konklusioner om et dynamisk forløb på grundlag af et statisk datamateriale, gør Erik Jørgen Hansen det modsatte. Hans dynamiske datamateriale bliver i hovedsagen anvendt til at producere statiske beskrivelser.

Alt i alt lever Erik Jørgen Hansens bøger således ikke op til de forventninger, jeg ville have til en velfærdsundersøgelse, der er baseret på paneldata. Ambitionsniveauet er gennemgående for lavt. Vi bliver spist af med beskrivelser, hvor man måtte forvente forklaringer, og vi præsenteres for nettobevægelser, hvor vi kunne have fået bruttobevægelser. En bog må imidlertid også vurderes i lyset af sin egen målsætning, sine egne ambitioner. Hvordan er da kvaliteten af de analyser, der faktisk er foretaget?

Sit program formulerer Erik Jørgen Hansen meget præcist i bogens sidste sætninger. Her siger han, at forvirringen om elendighedens omfang som regel skyldes upræcis anvendelse af begreber, definitioner og målemetoder: »Præcision i undersøgelser og statistik hjælper ganske vist ikke i sig selv de dårligst stillede i Danmark. En sådan præcision er imidlertid en uomgængelig forudsætning for formuleringen af en politik for et Danmark, der ikke kaster nogle mennesker ud i elendige kår. Ud fra netop troen på nytten af solid og gennemskuelig socialforskning blev denne undersøgelse gennemført og denne bog skrevet«.

Et vigtigt spørgsmål er derfor, om der inden for de selvvalgte begrænsninger er tale om solid og gennemskuelig socialforskning. Naturligvis kan store dele af bogen karakteriseres på denne måde, men det forekommer mig, at der også er en række problemer, der har deres rod i upræcise begreber og uigennemskuelige analyser. Jeg skal her undlade at komme ind på

spørgsmålet om fattigdomsdefinitionen og de hermed forbundne måleproblemer; det har andre tidligere gjort opmærksom på.

Foruden opdelingen i generationer indgår der to andre hovedopdelinger i bogen. Den første vedrører placeringen i klassestrukturen, den anden placeringen i familiestrukturen. Disse to opdelinger kombineres, hvorved vi får hovedkategorier af formen »børnefamilier i arbejderklassen«, »par uden børn i de øvrige sociale klasser« og »enlige i arbejderklassen«. Når disse familieklassekategorier derefter kombineres med generationskategorierne og man koncentrerer interessen om de stabile kernegrupper, bliver resultatet ofte kategorier, der omfatter forholdsvis få personer. Dette fik så være, hvis opdelingen teoretisk eller politisk forekom tvingende, men det gør den ikke. Og socialpolitisk operationel er den slet ikke.

Klassebegrebet er nyt hos Erik Jørgen Hansen. Tidligere har han insistere på at anvende socialgruppebegrebet som hovedbegreb, og sådan optræder det endnu i »Danskernes leveår« fra 1986. Men i »Generationer og livsforløb« er hovedkategoriseringen en opdeling i »arbejderklasse« og »øvrige sociale klasser«, hvor det vel at mærke er familieenhedens sociale klasse, der er afgørende. Til arbejderklassen regnes personer, der selv er eller har været uaglært arbejder, faglært arbejder eller lavere funktionær, og som ikke er gift eller samlevende med en person, der tilhører en anden klasse. Kategorien »øvrige sociale klasser« omfatter alle, der ikke tilhører arbejderklassen.

For mig at se skaber denne begrebsdannelse en række antageligt utilsigtede problemer. Det første problem knytter sig til begrebet »andre sociale klasser«. Her er samlet så forskellige grupper som husmænd, gårdejere, små-

handlende i byerne, store erhvervsdrivende og funktionærer af alle arter bortset fra de lavest placerede. Hvis formålet kun var at udstille arbejderklassens ringere levevilkår, kunne denne opdeling være udmærket, men konsekvensen bliver, at en række levekårsstruede grupper forsvinder i mængden af privilegerede. Jeg tænker her på de dårligst stillede landbrugere og de mindste småhandlende. Hvordan udviklingen for disse grupper har været, er det ikke muligt at se med den anvendte kategorisering.

Et andet problem er anvendelsen af familieenheden som klassifikationsgrundlag. Erik Jørgen Hansen interesserer sig et sted for sammenhængen mellem klasse og familietype og kommer til det resultat, at der forekommer mange flere enlige i arbejderklassen end i de øvrige sociale klasser. Dette er imidlertid i hovedsagen en følge af hans egen klassedefinition. Dette kan bedst illustreres gennem et regneeksempel. Vi kan forestille os en undersøgelse, der omfatter 200 personer, hvoraf de 100 i følge deres egen beskæftigelse tilhører arbejderklassen, og de 100 de øvrige klasser, og vi kan videre forestille os, at der i hver af disse to »klasser« er 20 personer, der er enlige, 40 personer, der lever i parforhold med en fra samme klasse, og 40 personer, der lever i parforhold med en fra den anden klasse. Vi kan nu beregne andelen af enlige i hver af de to klasser, idet vi tager udgangspunkt ikke i den enkeltes egen beskæftigelse, men i familieenhedens. Arbejderklassen kommer da i dette eksempel kun til at omfatte 60 personer, hvoraf de 20 er enlige, hvilket giver 33 procent enlige. Omvendt viser det sig, at kun 14 procent af medlemmerne af de »øvrige klasser« er enlige. Muligvis er det rigtigt nok, at der er flere enlige i arbejderklassen, men dokumentationen er mildest talt utilfredsstillende.

Et tredje problem er klassificeringen af de interviewede efter deres seneste erhverv. Dette er antagelig en helt fornuftig disposition, når det drejer sig om alderspensionister, men det bliver mere betænkeligt, når det eksempelvis drejer sig om førtidspensionister eller andre, der er afskrælet fra arbejdsmarkedet. Det er ikke urimeligt at forestille sig, at langt de fleste af de mennesker, der står uden for arbejdsmarkedet, er blevet klassificeret som arbejderklasse. Dette kan imidlertid have to årsager. Den ene er, at arbejderklassen er mere udsat for nedslidning og udstødning, mens den anden er, at de mennesker, der aldrig har fået en stabil tilknytning til arbejdsmarkedet, vil have fået deres begrænsede arbejds erfaring fra job, der vil placere dem i arbejderklassen. Arbejderklassen kommer derfor gennem den anvendte klassificering til at omfatte dels den egentlige arbejderklasse, dels dem, der er helt uden for klasserne. Særlig speget bliver dette, når man kombinerer klasseopdelingen med opdelingen i familietyper. Lad os f.eks. tage »de enlige i arbejderklassen«. Består de først og fremmest af personer, der aldrig i længere tid har været erhvervsaktive?

Konsekvensen af at anvende denne hovedkategorisering synes endvidere at blive, at problemet om udstødningen fra arbejdsmarkedet forsvinder som dug for solen. Alle interviewede på nær to procent er blevet klassemæssigt placerede. Hermed skjules imidlertid et af de seneste års mest omtalte socialpolitiske problemer, nemlig at stadig større dele af befolkningen er uden tilknytning til arbejdsmarkedet og lever af overførselsindkomster. Dette problem er overhovedet ikke omtalt i de to bøger.

Til problemerne omkring begrebsdannelsen hører også, at analyserne meget ofte koncentrerer sig om de så-

kaldte stabile kernegrupper, hvormed menes personer, der på begge tidspunkter tilhører samme kategori, eksempelvis både i 1976 og 1986 tilhører gruppen »enlige i arbejderklassen«, »enlig forsøger« eller »medlem af HK«. Erik Jørgen Hansens egen begrundelse er, at han ved at koncentrere sig om de personer, der er ensartet placeret begge år, får det mest pålidelige grundlag for at vurdere om udviklingen har været god eller dårlig. Denne argumentation er svær at følge, når begrundelsen for undersøgelsen i øvrigt er de store ændringer, der er sket i dette tiår. Der er kommet flere kvinder ud på arbejdsmarkedet, landbrugene nedlægges, arbejdsløsheden er vokset, udstødningen fra arbejdsmarkedet er steget. De stabile kernegrupper udgør i hvert enkelt tilfælde et utypisk mindretal af hele gruppen.

Et andet beregningsproblem er det anvendte kriterium for fremskridtets omfang. Erik Jørgen Hansen anvender her en beregningsmetode, han kalder »den relative procentframgang i forhold til afstanden til maksimum«. Ideen er, at der relativt set er tale om en større fremgang i boligstandard, hvis en gruppe øger den procent, der f.eks. har en moderne boligstandard fra 73 til 88 procent end hvis den forøger procenten fra 37 til 52 procent. I begge tilfælde har der været tale om en stigning på 15 procentpoints, men i det første tilfælde udgjorde forøgelse 56 procent af den mulige maksimale stigning, mens den i sidste tilfælde kun udgjorde 24 procent. Man kan naturligvis diskutere om den absolutte procentfremgang eller denne relative procentfremgang i forhold til afstanden til maksimum giver det bedste billede af udviklingen, men væsentligt er det også, at den sidste beregningsmetode giver nogle helt vilde resultater i de tilfælde, hvor gruppestørrelsen er lille, og hvor samtidig afstan-

den til maksimum er lille. Som et eksempel kan vi tage den stabile kerne af enlige i arbejderklassen, som tilhører generationen mørklægningsbørnene. Denne gruppe er på 34 personer. Blandt disse var 3 personer arbejdsløse i 1976 mod 2 personer i 1986. Omregnet til procent giver det 9 procent arbejdsløse i 1976 og 6 procent arbejdsløse i 1986, dvs. et fald på 3 procentpoints. Samtidig giver det i tabellen over de relative procentfremgange i forhold til maksimum et tal på -33. Forestiller vi os, at en enkelt person ved et tilfælde er blevet registreret forkert, ville vi i stedet have fået en værdi på 0 eller en værdi på -67. Yderligere er tallet -33 blevet udstyret med en under-

stregning, hvilket skal fortælle os, at den absolutte procentforskel er forholdsvis stor. Man skal ikke fortælle mig, at det er let at overskue!

Nogle vil måske indvende, at jeg her har fundet et særlig uheldigt eksempel at vise frem, men det er ikke tilfældet. Det er nemlig en konsekvens af de meget detaljerede opdelinger og af koncentrationen om kernegrupperne, at der meget ofte analyseres grupper af den nævnte størrelse. Og konsekvensen af at analysere så små grupper er både upålidelige resultater og i flere tilfælde uigennemskuelige resultater.

Også bogens egen hensigtserklæring kniber det således med at opfylde.

Dansk Landbrugshistorie

Af Finn Stendal Pedersen

Claus Bjørn m.fl. (red.): *Det danske landbrugs historie. I. Oldtid og middelalder* (Landbohistorisk Selskab, 1988). 417 s. 248 kr.

I 1988 blev Landbohistorisk Selskabs nye, stort anlagte landbrugshistorie i fire bind søsat med udgivelsen af nærværende bind I, der dækker oldtid og middelalder frem til 1536 e.v.t.

Af hovedredaktøren Claus Bjørns forord (s.7-9) fremgår hele den besværlige planlægningsfase for værket, ligesom det fremgår, at bind I vil blive fulgt op af yderligere tre bind, der skal behandle henholdsvis perioderne 1536-1810, 1810-1914 og tiden efter 1914. Det fremhæves endvidere, at hensigten med værket har været at skabe et værk, der på et »forsvarligt fagligt

grundlag fremstiller landbrugets og landbosamfundets historie, således at den er tilgængelig for en læser uden hverken særlige historiske eller landbrugsfaglige forkundskaber«.

Umiddelbart er det naturligt at sammenligne opbygningen af denne nye landbrugshistorie med dens nærmeste forudgående forgænger Dansk Landbrugshistorie, der udkom i fem bind i årene 1925-1945 under redaktion af Kristian Hansen og med støtte fra Det kgl. danske Landhusholdningsselskab.

Her valgte man at opdele værket i en række enkelttemaer, der derpå blev gennemgået i deres kronologiske helhed af en eller flere forfattere. Temaerne var følgende: Danmarks jordbund, jordens besiddelse og brug, (bd. 1), planteavl, (bd.2), husdyrbruget,